

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

ЗАВЕРУХА Ольга Ярославівна

УДК 159.922.86-056.49-057.56

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ АДИКЦІЇ
ТА ЇХ КОРЕКЦІЯ У ПІДЛІТКІВ З СІМЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Северодонецьк – 2020

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля МОН України, кафедра практичної психології та соціальної роботи, м. Северодонецьк.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Завацька Наталія Євгенівна,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля МОН України,
кафедра практичної психології та
соціальної роботи, завідувач.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Пілецька Любомира Сидорівна,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника МОН України,
кафедра соціальної психології та психології
розвитку, професор;

кандидат психологічних наук
Боярин Лілія Володимирівна,
Інститут післядипломної педагогічної освіти
Чернівецької області МОН України,
кафедра педагогіки, психології та
теорії управління освітою, завідувач.

Захист відбудеться «19» березня 2020 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.051.11 Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 04053, м. Київ, вул. Січових стрільців, 52-А.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 93406, Луганська обл., м. Северодонецьк, просп. Центральний, 59-А.

Автореферат розісланий «18» лютого 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Лосієвська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасна соціально-політична ситуація в країні характеризується обраною стратегією демократизації, глобалізації, входження до загальноосвітніх процесів та економічного європейського ринку. Не виключенням є й міжнародний ринок праці. Трудова міграція, як явище, об'єктивно впливає на розвиток соціально-економічних та суспільно-політичних відносин у країні. Проте, одним із негативних соціальних наслідків неконтрольованої трудової міграції є надважлива проблема – бездоглядні діти. За останні роки, коли країна зіштовхнулася з економічною кризою та зміною ціннісних орієнтацій, кількість таких дітей, нажаль, збільшується. Батьки виїжджають за кордон, діти залишаються під опікою близьких чи не зовсім близьких людей, а основним вихователем стає вулиця. Батькам не вдається належним чином контролювати своїх дітей на відстані, а рівень свідомості підлітків не завжди є відповідним (вони часто не відвідують школу, засиджуються у комп'ютерних клубах, починають палити, а гірше – вживати алкоголь, наркотики; потрапляють під вплив різних субкультур та вуличних угруповань тощо). Оскільки зазначена проблема є наразі вкрай актуальною, позаяк саме психологи мають виступити ініціаторами соціально-психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів, зокрема в освітньому середовищі.

Важливість виконання цього завдання підтверджується положеннями, відображеними у нормативно-правових документах: Конвенції ООН про права дитини, Законів України: «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про зайнятість населення», «Про основні засади державної міграційної політики України», «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», наказу МОН України «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів» та ін.

Констатовано, що наукові дослідження з зазначеної теми стосувалися проблем сімейного виховання (М. Галагузова, М. Докторович, Л. Жалдак, В. Костів, Г. Лактіонова, О. Лещенко, Г. Радчук, І. Трубавіна та ін.). Профілактичну роботу щодо подолання феномену соціального сирітства розкрито у працях Л. Волинець, В. Дейни, О. Коваленко, Ю. Корчагіної, Л. Лохвицької, І. Пеші та ін. Питанням тимчасової відсутності батьків та її впливу на формування особистості дитини приділяли увагу Н. Абдікова, Г. Байзетінова, Г. Барабашук, О. Блинова, А. Борисюк, Л. Боярин, М. Бріль, Н. Гордієнко, О. Двіжоча, М. Докторович, В. Зацепіна, Г. Католик, Н. Куб'як, Я. Раєвська, В. Торохтій, І. Юрченко та ін. Безпосередньо проблемами психології сім'ї, її емоційних зв'язків, рольових стосунків присвячено праці Т. Андрєєвої, Л. Бучинської, О. Карабанової та інших дослідників. Проте, недостатньо розкритими залишаються питання соціально-психологічних особливостей проявів адикції та їх корекції у підлітків з сімей трудових мігрантів, висвітлення яких потребує ґрунтовного та поглибленого вивчення.

Отже, актуальність вирішення означеної проблеми, її недостатнє теоретичне та емпіричне вивчення, а також соціальна значущість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: *«Соціально-психологічні особливості проявів адикції та їх корекція у підлітків з сімей трудових мігрантів»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане у межах науково-дослідних тем кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля «Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі», «Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу особистості засобами інноваційних технологій в умовах трансформаційних змін сучасного суспільства». Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 10 від 24.06.2016 р.) та узгоджено з бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки та психології (витяг із рішення бюро № 6 від 27.09.2016 р.)

Об'єкт дослідження – адиктивна поведінка підлітків з сімей трудових мігрантів.

Предмет дослідження – соціально-психологічні особливості проявів адикції та їх корекція у підлітків з сімей трудових мігрантів.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично визначити соціально-психологічні особливості проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів і розкрити сутність її корекції.

Для досягнення мети було висунуто такі **завдання дослідження**:

1. Провести теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення проблеми адиктивної поведінки підлітків з сімей трудових мігрантів.
2. Виокремити соціально-психологічні особливості проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів та їх корекції.
3. Визначити соціально-психологічну типологію підлітків з адиктивною поведінкою з сімей трудових мігрантів.
4. Розкрити концептуальні засади комплексної соціально-психологічної програми корекції проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів та оцінити її ефективність.
5. Визначити основні складові ефективної реалізації комплексної соціально-психологічної програми корекції проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів.

Теоретико-методологічну основу дослідження становили: концепції розвитку психіки та особистості в діяльності (К. Абульханова-Славська, В. Давидов, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Максименко, В. Роменець, С. Рубінштейн); генетичний підхід С. Максименка до аналізу становлення особистості на різних вікових етапах життя; концепції становлення особистості в онтогенезі (Г. Балл, Л. Божович, М. Боришевський, В. Моляко, Т. Титаренко, Н. Чепелева); положення про специфіку розвитку та існування особистості в умовах соціальної депривації (О. Блинова, В. Бочелюк, С. Гарькавець, Я. Гошовський, М. Журавльов, Ф. Зімбардо, Н. Максимова, О. Міхлін, О. Морозов, Л. Пілецька, П. Фрейре, В. Якобсон); основні засади теорії та практики соціально-психологічної роботи (О. Бондаренко, О. Бондарчук, Л. Бурлачук, І. Ващенко, Н. Жигайло, Л. Карамушка, О. Кочарян, С. Кузікова, Т. Яценко); наукові положення щодо адиктивної поведінки (О. Безпалько, Н. Бурмака, П. Гусак, О. Єгоров, Н. Завацька,

Н. Заверіко, І. Зверєва, А. Капська, Ц. Короленко, Н. Максимова, Т. Мартинюк, В. Менделевич, О. Мурашкевич, Р. Садиков, О. Чередниченко, І. Шишова), теоретико-методологічні постулати проблеми міграції в Україні та поза її межами (О. Блинова, Л. Боярин, Н. Гевчук, А. Ковальчук, Г. Католик, О. Лосієвська); закономірності розвитку особистості під впливом соціального середовища (О. Асмолов, А. Борисюк, Ю. Бохонкова, І. Бурлакова, П. Гальперін, Я. Гошовський, М. Журба, В. Завацький, Л. Спицька, Т. Щербан), психологічні теорії формування та корекції рис особистості в ході активного соціально-психологічного навчання (Л. Бурлачук, І. Ващенко, Ж. Вірна, Н. Завацька, Л. Засекіна, Л. Карамушка, З. Ковальчук, М. Тоба, О. Шевяков, Т. Яценко та ін.).

Для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс **методів дослідження**:

– *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння сучасних наукових та емпіричних досліджень з проблеми вивчення соціально-психологічних особливостей проявів адикції та їх корекції у підлітків з сімей трудових мігрантів, а також їх узагальнення, класифікація та систематизація;

– *емпіричні*: спостереження, анкетування, бесіда; психологічне тестування з використанням стандартизованих методик психодіагностики: на визначення сприйняття індивідом групи, рівня шкільної тривожності, батьківсько-дитячих стосунків, механізмів психологічного захисту особистості, акцентуацій характеру, складових механізмів орієнтацій, а також ідеографічний метод Г. Олпорта з подальшим застосуванням контент-аналізу;

– *методи математичної обробки даних* з їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерної програми SPSS 20.0.

Організація і база дослідження. Дослідження проводилось упродовж 2016-2019 рр. у чотири етапи.

На першому (*теоретичному*) етапі було визначено проблему дослідження та її актуальність, проведено теоретико-методологічний аналіз, узагальнення наукових літературних джерел з вітчизняної та зарубіжної психології, а також експериментальних досліджень щодо означеної проблеми.

На другому (*констатувальному*) етапі розроблено науковий апарат дослідження: визначено мету, завдання, методи емпіричного дослідження, проведено констатувальний експеримент з визначення соціально-психологічних особливостей проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів, проаналізовано та систематизовано отримані дані.

На третьому (*формульовальному*) етапі розроблено та апробовано комплексну соціально-психологічну програму корекції проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів, проаналізовано та систематизовано отримані дані.

На четвертому (*контрольному*) етапі здійснено інтерпретацію та узагальнення отриманих результатів. Зроблено основні висновки дисертаційного дослідження, визначено його перспективи.

Загальну вибірку дослідження склали 548 підлітків (275 хлопців та 273 дівчини) віком від 11 до 16 років загальноосвітніх шкіл м. Львова та Львівської

області, з яких 132 респондента мають батьків-трудоових мігрантів.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечені методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних позицій, використанням взаємодоповнювальних методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісних та якісних методів аналізу отриманих емпіричних даних, використанням методів математичної статистики з залученням сучасних програм обробки даних.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

- *вперше: узагальнено та систематизовано* поведінкові патерни та психогенезу проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів; *виокремлено* соціально-психологічні особливості проявів адикції та їх корекції у підлітків з сімей трудових мігрантів; *визначено* соціально-психологічну типологію підлітків з адиктивною поведінкою з сімей трудових мігрантів; *розкрито* концептуальні засади комплексної соціально-психологічної програми корекції проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів, ефективність якої забезпечена принципами її побудови та функціонування; *визначено* основні складові ефективної реалізації комплексної соціально-психологічної програми корекції проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів із задіянням методів системної сімейної психотерапії для роботи в групах, когнітивно-поведінкового та тілесно-орієнтованого підходів;

- *набули подальшого розвитку* дефініції «адикція», «адиктивна поведінка», «види адиктивної поведінки», «соціальне сирітство», а також засоби і технології психологічної корекції проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів в соціальній психології;

- *поглиблено уявлення* про вплив на формування адиктивної поведінки підлітків перебування одного чи обох батьків у трудовій міграції, соціально-психологічні методи визначення та корекції проявів адикції, зокрема у підлітковому віці.

Теоретичне значення дослідження полягає: у застосуванні феноменологічного підходу щодо розгляду соціально-психологічних особливостей проявів адикції та їх корекції у поведінці підлітків з сімей трудових мігрантів, яка формується через поєднання зовнішнього та внутрішнього психічного чинників з подальшим закріпленням деструктивного елементу у психіці особистості; визначенні соціально-психологічних особливостей корекційної роботи з підлітками-адиктами з сімей трудових мігрантів; розкритті теоретико-методологічних засад комплексної соціально-психологічної програми корекції проявів адикції у підлітків, батьки яких перебувають у трудовій міграції.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання психодіагностичного інструментарію дослідження адиктивної поведінки підлітків з сімей трудових мігрантів; застосування методичного інструментарію для вивчення соціально-психологічних засад корекції проявів адикції у поведінці підлітків з сімей трудових мігрантів; експериментальній апробації комплексної соціально-психологічної програми корекції проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів. Отримані результати дослідження можуть бути застосовані при психотерапевтичній роботі з клієнтами, які звертаються по допомогу з

приводу підлітків-адиктів, а також у шкільній превентивній роботі з сім'ями, в яких планують трудову міграцію. Крім того, вони можуть бути використані в навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів різного типу; підготовці майбутніх фахівців-психологів у закладах вищої освіти та при підвищенні їх кваліфікації; при розробці професійних програм корекції проявів адикції в галузі соціальної психології та психології соціальної роботи.

Основні результати дослідження **впроваджено** у роботу науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій (м. Северодонецьк) (довідка № 603/15.17 від 22.05.2019 р.); у навчально-наукову діяльність Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (довідка № 718/15.18 від 07.06.2019 р.), Львівського державного університету внутрішніх справ (акт № 40/1 від 15.08.2019 р.), Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (акт від 21.11.2019 р.), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка про впровадження № 01-23/219 від 23.10.2019 р.), Дрогобицького державного університету імені Івана Франка (довідка № 48 від 27.09.2019 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-28/01/2497 від 23.09.2019 р.) та використовуються в процесі викладання професійно-орієнтованих дисциплін та спецкурсів «Соціальна психологія», «Психологія соціальної роботи», «Психологія особистості», «Психодіагностика», «Психологія девіантної поведінки», «Основи психокорекції» та ін.

Особистий внесок автора. Розроблені наукові положення та отримані емпіричні дані є самостійним внеском автора в розробку проблеми визначення соціально-психологічних особливостей проявів адикції та їх корекції у підлітків з сімей трудових мігрантів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційної роботи було представлено на науково-практичних конференціях, форумах, круглих столах різного рівня, зокрема на *міжнародних*: III науково-практичній конференції «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм» (Северодонецьк, 2015 р.), V-VII науково-практичних конференціях «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри» (Київ, Северодонецьк, 2016-2017 рр., 2019 р.), IV науково-практичній конференції «Інформаційно-комунікативні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи» (Львів, 2017 р.), III науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 2018 р.), II науково-практичній конференції «Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень» (Переяслав-Хмельницький, 2018 р.), III науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (Херсон, 2018 р.), VIII науково-практичній конференції «Психологія людини: свідомість і реальність» (Ніжин, 2018 р.), науково-практичній конференції «Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування» (Львів, 2018 р.),

науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук» (Одеса, 2019 р.), VI науково-практичній конференції «Актуальні питання здоров'язбереження у координатах сучасних парадигм» (Севєродонецьк, 2019 р.); з *міжнародною участю*: XV науково-практичній конференції з проблем вищої освіти «Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства» (Севєродонецьк, 2018 р.), VI науково-практичній конференції та форумі університетів третього віку «Соціальна адаптація людей літнього віку в сучасному суспільстві, ортобіоз та паліативна допомога» (Луцьк, 2019 р.); *всеукраїнських*: II-IV науково-практичних конференціях «Психічне здоров'я особистості кризового суспільства» (Львів, 2017-2019 рр.), IX науково-практичній конференції «Особистість в екстремальних умовах» (Львів, 2019 р.); *круглих столів*: «Сучасні стратегії та перспективи оптимізації взаємодії поліції і населення в соціумі» (Львів, 2017-2018 рр.), «Соціально-психологічні засади неконфліктної взаємодії між поліцією і населенням в соціумі» (Львів, 2018 р.); доповідалися та обговорювалися на розширених засіданнях кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (2016-2019 рр.).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження викладено у 23 публікаціях автора, з яких 5 статей у наукових фахових виданнях із психології (з них 2 статті у наукометричних виданнях), 18 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 219 найменувань (з них 9 – іноземними мовами), 10 додатків на 71 сторінці. Загальний обсяг дисертації викладено на 295 сторінках, із них 199 сторінок основного тексту. Робота містить 22 таблиці на 15 сторінках, 2 рисунки на 1 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів; наведено дані про апробацію роботи, подано відомості про публікації автора; окреслено структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні аспекти вивчення проблеми адиктивної поведінки підлітків з сімей трудових мігрантів**» проаналізовано понятійно-термінологічний апарат дослідження, розкрито сутність понять «адикція», «адиктивна поведінка», «види адиктивної поведінки», «соціальне сирітство», «корекція адиктивної поведінки» та їх структура; подано результати теоретико-методологічного аналізу з питань психологічного сирітства дітей трудових мігрантів, детермінант адиктивної поведінки підлітків з таких сімей; розкрито сучасні підходи до корекції проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів.

Визначено, що одним із негативних соціальних наслідків неконтрольованої трудової міграції в Україні є бездоглядні діти. Показано, що значна кількість дітей та підлітків трактують від'їзд власних батьків як зраду. За втратою емоційного зв'язку з батьками чи не єдиним джерелом інформації стає вулиця, адже така дитина шукає де-інде таке соціальне оточення, яке її прийме, і, як наслідок, з високою вірогідністю потрапляє у неблагополучне соціальне середовище (Ю. Візнюк, Я. Гошовський, Ю. Єрґакова, С. Піддубняк, Н. Яворська та ін.).

Науковці-дослідники (О. Блинова, Л. Боярин, О. Двіжона, М. Докторович, Н. Завацька, Л. Пілецька, В. Торохтій, І. Юрченко та ін.) констатують, що від'їзд одного чи обох батьків негативно впливає на дитину та проявляється у різнопланових психологічних проблемах (підвищений рівень тривожності, висока агресія (різного вектору), замкнутість, нерішучість, пригнічений стан, дратівливість, недовіра, небажання спілкуватися з рідними та друзями, власне з батьками, почуття розчарування, апатії, негативна Я-концепція, поява думок про самогубство, афективні поведінкові реакції, порушення ідентифікації, зниження когнітивних функцій (затримка мовного розвитку, порушення зосередженості уваги тощо), поведінкові розлади (розгальмованість поведінки, демонстративність, деліквентність, прояви адикції тощо).

Виявлено, що у складному та особистісно нестабільному для себе та оточуючих кризовому віці, яким є підлітковий вік, починають формуватися деструктивні психологічні захисти, які виявляються різними асоціальними діями. Зокрема, формуються специфічні поведінкові реакції, що входять у структуру так званого специфічного поведінкового патерну: емансипація, часом бродяжництво; групування з однолітками та формування власної субкультури; особисті захоплення чи хобі (О. Блинова, В. Бочелюк, С. Гарькавець, Я. Гошовський, Н. Максимова, П. Фрейре, В. Якобсон та ін.).

Наголошується на тому, що адиктивна поведінка формується завдяки фіксації на тому, що особистість вважає для себе прийнятним, безпечним та заспокійливим. Болісні події життя особистості формують нестримне бажання миттєвого їх усунення та досягнення компенсаторного почуття задоволеності. Викликане задоволення формує відповідний нейронний зв'язок. І кожне наступне негативне переживання може призводити до появи визначеної аутодеструктивної дії, що буде виявлятися у все більш короткі проміжки часу (Г. Венгер, І. Крупник та ін.).

Зазначено, що основою причиною адиктивної поведінки підлітків з сімей трудових мігрантів є проблема відсутності задоволеності від спілкування зі значимими дорослими, в першу чергу з батьками. Це безпосередньо впливає на емоційний стан дітей, знижує самооцінку, сприяє погіршенню настрою, породжує агресивність, тривожність, потребу зниження цієї напруги іншими методами, не завжди соціально схвалюваними. Причиною виникнення адикцій можуть бути також порушення психічного розвитку дитини. Зокрема, це мінімальні мозкові дисфункції, психопатії, акцентуації характеру і т.ін. Криза підліткового віку також може спровокувати адиктивну поведінку (Л. Боярин, Я. Гошовський, Н. Завацька, Н. Максимова, К. Мілютіна, Л. Спицька та ін.).

Критеріями патологічності підліткової адиктивної поведінки здебільшого

вважають не «статичну» миттєву дезадаптацію, а «лонгітудну» перспективну дезадаптацію. Батьків тривожить не лише виконувати підлітком дії та вчинки, які відхиляються від норми, а швидше імовірність закріплення даного стереотипу поведінки та подальша дезадаптованість.

Цілісно та багаторівнево розкрито профілактику адиктивної поведінки підлітків, зокрема, з позицій системного, антропологічного, особистісного, діяльнісного, ресурсного, аксіологічного, гуманістичного, компетентнісного, культурологічного, акмеологічного, синергетичного підходів (О. Безпалько, І. Ващенко, Н. Бурмака, Я. Гошовський, Н. Заверіко, А. Капська, З. Ковальчук, Н. Максимова, О. Чередниченко та ін.)

Констатовано, що психологічна корекція адиктивної поведінки підлітків батьків трудових мігрантів не може бути успішною без роботи з сім'єю. З цією метою застосовують поєднання психологічного сімейного консультування та сімейної психотерапії. Зазначено, що дієвими методами психокорекційної роботи можна вважати техніку роботи з психотравмою EMDR, емпіричну результативність та ефективність якої міжнародні фахові товариства та наукові групи офіційно визнали та підтвердили, арт-терапевтичні методики як інструмент діагностики та корекції адиктивної поведінки підлітків, експериментально-генетичний метод як ефективний засіб психокорекції підліткової адикції (В. Арнаутова, В. Завацький, З. Ковальчук, А. Лічко, Н. Максимова, В. Мартинюк, Л. Спицька, В. Яремчук та ін.).

Проте, подальшого емпіричного вивчення потребують питання соціально-психологічних особливостей проявів адикції та їх корекції у підлітків з сімей трудових мігрантів.

У другому розділі **«Констатувальний експеримент з визначення рівнів та особливостей проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів»** на основі узагальнення теоретико-методологічних даних визначено методичні основи дослідження, логічну схему його організації та процедуру, висвітлено основні етапи роботи, обґрунтовано репрезентативність вибірки, наведено соціально-демографічні особливості респондентів. Здійснено аналіз психодіагностичного інструментарію та обґрунтовано його відповідність завданням дослідження; уточнено методи кількісної обробки результатів дослідження, проведено констатувальний експеримент та узагальнено його основні результати.

Дослідження проводилось на базі закладів загальноосвітніх шкіл міста Львова та Львівської області. Зокрема було залучено до дослідження 16 шкіл, з яких 6 шкіл – з м. Львова, по 1 школі – з м. Стрий та м. Дрогобич, по 2 школи з м. Броди та м. Трускавець, по 1 школі – з смт Яворів, Миколаїв, Жовква, а також 1 школа з с. Чорнушовичі Пустомитівського району Львівської області. Загальну вибірку склали 548 підлітків, з яких 132 дитини мають таких батьків, де мати, батько або обоє батьків працюють за межами Львова та Львівської області і є трудовими мігрантами. Таким чином, встановлено, що в різному ступені 24,1% підлітків мають батьків, які є трудовими мігрантами.

Відповідно до дослідницьких завдань відібрано психодіагностичний інструментарій дослідження, зокрема, серед емпіричних методів використано: спостереження, анкетування (авторська анкета для вчителів), бесіда; методика

«Сприйняття індивідом групи» (СІГ) (С. Комінко, Г. Кучер), методика «Діагностика рівня шкільної тривожності» Філіпса, методика «Дитячо-батьківські стосунки підлітка» (ДБСП), опитувальник Плутчика – Келлермана – Конте (Life Style Index), тест «Діагностика акцентуацій характеру у підлітків» (С. Подмазін), тест «Смисложиттєві орієнтації особистості» (СЖО), який є адаптованою версією тесту «Ціль у житті» (Purpose-in-Life Test, PIL), методика «Мій ідеальний день» (МІД) з використанням ідіографічного підходу та застосуванням контент-аналізу.

Отримані результати оброблялися за допомогою критерію вимірювання центральної тенденції, зокрема, середнього арифметичного та стандартного відхилення (з визначенням показників за різними рівнями додаткових змінних), ексцесу, коефіцієнту парної кореляції (за непараметричним критерієм Кендала), факторного аналізу (за методом виділення головних компонент), t-критерію Вілкоксона для залежних змінних; статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерної програми SPSS 20.0.

Встановлено, що у 24,1% підлітків батьки з різною інтенсивністю є трудовими мігрантами. Найбільш розповсюдженою є ситуація, в якій батько є трудовим мігрантом (59% сімей). Оброблені емпіричні дані свідчать про наявність проявів адикції серед підлітків, але її інтегральний показник є значно меншим у тих сім'ях, в яких батьки підлітків не є трудовими мігрантами. Ступінь загальних проявів адикції у тих підлітків, в яких обоє батьків є трудовими мігрантами, мають більші показники, ніж в тих, де один з батьків є трудовим мігрантом.

Встановлено види поведінки, що можуть у подальшому тлумачитися як такі, що є адиктивними, а саме «реш»-залежність, «гарні оцінки», сонomanія, «селфі» (особливо перших два види). За даними анкетування вчителі вказують на наявність у підлітків залежності від інтернету, смартфона та соціальних мереж. Проте, за методикою «МІД» бали за цими типами потенційних адикцій були значно меншими. Це свідчить про те, що вподобання підлітків недостатньо прослідковуються в їхній поведінці, а доросле оточення більш односторонньо та стереотипно оцінює й інтерпретує їх поведінку.

Виявлено тенденцію до відмінностей за критерієм того, хто з батьків перебуває за кордоном. Так, загальна тривожність, страх перевірки знань є суттєво меншими у тому випадку, коли за кордоном перебуває мати. Застосування критерію встановлення тенденції до відмінностей «Хто з батьків за кордоном» свідчить про те, що існують виражені відмінності у підлітків серед тих, в яких за кордоном перебуває батько. При цьому найбільше застосовуються проєкція, раціоналізація та заперечення. Для тих респондентів, у кого мати є трудовим мігрантом, найбільш вираженим механізмом психологічного захисту є проєкція; далі домінують гіперкомпенсація та компенсація. При відсутності обох батьків із захисних механізмів здебільшого застосовується заперечення, потім проєкція. У підлітків, батьки яких не перебувають в статусі трудового мігранта, в якості домінуючого механізму психологічного захисту виступає проєкція, потім раціоналізація.

За таким соціально-психологічним чинником як дитячо-батьківські стосунки встановлено, що стосовно матері найбільші відмінності у ставленні

підлітків стосуються параметрів «прийняття рішення», «конфліктності» у матерів, які є трудовими мігрантами. У підлітково-материнських стосунках в сім'ях, де мати є трудовим мігрантом, у порівнянні даних з іншими типами сімей, значно меншим є прийняття та більшим показник конфліктності. Окрім цього, існує майже повне повторення результатів за категорією підлітків, в яких мати є трудовим мігрантом, щодо «прийняття рішення» та «конфліктності». Ставлення підлітків до групи базується більшою мірою на позиціях колективістського ставлення.

Зафіксовані кореляції свідчать про те, що адикція має тенденцію до посилення зі збільшенням віку респондентів, а також формується під прямим впливом урбанізації. Узагальнення кореляційного та факторного аналізів вказує на те, що при наявності в сімейному оточенні підлітка довірчих, відкритих стосунків, сприйняття як вікових, так й особистісних характеристик підлітка, в нього формується імунітет до формування адикцій (навіть при наявності батьків, які перебувають у статусі трудового мігранта). У випадку певних негативних чи неповноцінних стосунків в сімейному середовищі у підлітків зазвичай формуються адикції, проте у респондентів з сімей трудових мігрантів – у більшому ступені.

У табл. 1 наведено кореляції акцентуації характеру з типами адикцій у підлітків.

Таблиця 1

Кореляції між шкалами методики «Акцентуації характеру» та типами адикцій у підлітків (витяг з матриці)

Типи адикцій	Гіпертична	Циклоїдна	Лабільна	Астеноневротична	Сенситивна	Тривожно-педантична	Інтровертована	Збудлива	Демонстративна	Нестійка
Адикція загальна	,26*	,23*	,25**	,32*	,22*	,28*	,21*	,171	,26*	,31*
Алкоголізм	,146	,055	,168	,086	,084	,050	-,138	-,083	,45**	,53**
Гемблінг	,131	,25**	,137	,057	,103	-,031	-,044	-,116	,015	,134
Хакерство	-,037	,139	,146	,111	,140	,086	-,022	,134	,41*	,102
ПК ігри	-,032	,070	-,050	,099	,64**	-,100	,083	,000	,009	,067
Справа улюблена	,060	,004	,049	-,013	,057	,103	,31*	-,044	-,116	,015
Трудоголізм	,060	,004	,049	-,013	,057	,103	-,031	-,044	-,116	,015
ТБ	,089	,006	,57**	,023	,107	-,048	,000	-,013	,001	-,014
Розваги	,51*	,043	,160	-,111	,052	,258*	-,044	,010	,36**	,248*
Анорексія	,060	,004	,049	,38*	,057	,103	-,031	-,044	-,116	,015
Булімія	-,004	-,117	-,124	-,27*	-,153	-,013	-,129	-,192	-,078	,013

Продовж. табл. 1

Залежність від закоханості	-,081	,003	,146	,35*	,168	,086	,084	,050	-,138	,63**
Смартфон	,107	,215*	,042	,169	,142	,176	,106	,140	,102	,122
Відпочинок	,148	,214*	,259*	,114	-,017	,064	,117	,121	,248*	,149
Селфі	,080	,142	,022	,138	,227*	,156	,104	,223*	,103	,118
«Пет»-залежність	,022	,315**	,177	,250*	,352**	,291**	,234*	,215*	-,032	,099

Примітка: * - при $p \leq 0,05$, ** - при $p \leq 0,01$.

За даними, наведеними у табл. 1, видно, що кожен із видів акцентуацій характеру прямо чи обернено корелює з типами адикцій у підлітків, поведінка яких все більше набуває ознак адиктивної.

Встановлено, що існують такі основні типи адиктивних підлітків, батьки яких є трудовими мігрантами: орієнтовані на задоволення від оточення (залежні від друзів, референтної групи та розваг) та орієнтовані на усамітнення (віртуальне середовище, відпочинок та дромоманія), які потужно підтримують у різних комбінаціях основні механізми психологічного захисту. Щодо підлітків, батьки яких не є трудовими мігрантами, встановлена наявність одного домінантного типу адикції та декількох ситуативних. Так, домінантним може вважатися такий тип поведінки підлітка, як «pet»-залежність, що є результатом відсутності налагодженого контакту з батьками та ускладнень в шкільному середовищі, а компанія не входить в сферу інтересів через підвищені вимоги до її характеристик. Іншим видом адикції можна вважати ургентну, до якої тяжіє «залежність від гарних оцінок», а також спортивні захоплення. У всіх вказаних видах поведінки достатньо представлені або механізми психологічного захисту, або/та проблеми стосунків в сімейному середовищі, або/та акцентуації характеру, або/та негативне ставлення в цілому ж або щодо окремих аспектів шкільного середовища.

У третьому розділі «Соціально-психологічні засади корекції проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів» наведено концептуальні основи комплексної соціально-психологічної програми корекції проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів та проведено аналіз її ефективності.

У проведеному дослідженні застосовано комплексний підхід до корекції проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів із задіянням методів системної сімейної психотерапії для роботи в групах, когнітивно-поведінкового та тілесно-орієнтованого підходів.

В якості найбільш доцільного й достатньо ефективного застосовано інтрагруповий ротаційний експериментальний план з різною послідовністю обраних методів корекційного впливу для 3-х експериментальних груп досліджуваних без застосування контрольної групи. До експериментальних груп

загальною кількістю 27 осіб увійшло по 9 респондентів. Оцінка ефективності результатів формувального впливу проводилася з застосуванням таких математичних критеріїв обробки статистичних даних, як середнє значення та t-критерій Вілкоксона для залежних вибірок.

Констатовано позитивний вплив заходів формувального впливу, зокрема:

- експериментальна група, до якої було застосовано системно-сімейні та тілесно-релаксаційні методи корекцій виявила позитивні зміни за методикою СІГ щодо збільшення за шкалами індивідуального та прагматичного ставлення до групи за рахунок колективістського ставлення. За СЖО отримано незначне зрушення за більшістю шкал, серед яких лише показник локусу контролю не виявив статистично достовірних зрушень. Вирогідні зміни зафіксовано за шкалами гіпертимності, астеноневротичності, збудливості, показники за якими знизилися. Разом із цим відбулося збільшення показників за шкалою сенситивності;

- корекція за допомогою когнітивно-поведінкового та сімейно-системного методів корекції виявила значне зростання індивідуального ставлення до групи з одночасним суттєвим зниженням за колективістським ставленням, без зміни показників за прагматичним ставленням. Вважаємо, що особистість підлітка в цьому разі набуває рис маніпулятивно-нарцисичного типу, принаймні за критерієм ставлення до оточення, що підтвердили результати за методикою СЖО, та за показниками акцентуйованих рис характеру;

- у групі, до якої застосовано тілесно-релаксаційну корекцію з наступним поведінковим методом, відбулося зменшення напруги, що позначилося на зменшенні прояву акцентуйованих рис характеру та процесуально-результативному змісті уявлень про власне майбутнє;

- рівень загальної адикції, як інтегрального показника всіх встановлених ознак в найбільш бажаній поведінці підлітків з сімей трудових мігрантів знизився більш ніж на 20%. Найбільші позитивні зміни (з врахуванням показника статистичної достовірності результатів), які інтерпретуються в якості зниження схильності до адиктивної поведінки, зафіксовано за такими ознаками як «гуляння з друзями». Значне зниження за «рет»-залежністю вказує на те, що підлітки все більше прагнуть до сприйняття себе та оточення в реальному баченні. Зниження показника за дромоманією, як намаганням втечі від реальності та проблем, вказує на досить позитивне бачення сімейного середовища. Розширюється спектр стратегій копінг-поведінки досліджуваних щодо вирішення проблем у сім'ї, натомість стратегії уникнення;

- за методикою ДБВП зафіксовано значні зміни за більшістю шкал (зокрема, за варіантом методики «мати»). За варіантом методики «батько» виявлено менш виражені, проте специфічні зміни, що є опосередкованим показником здатності підлітків протистояти формуванню адиктивної поведінки (табл. 2).

Таблиця 2

Результати діагностики за методикою «Дитячо-батьківські відносини підлітків» (N=27) для залежних вибірок

Вариант методики та критерій	Мати											Батько										
	Сер.	t	p	Сер.	t	p	Сер.	t	p	Сер.	t	p	Сер.	t	p							
Прийняття	29	2,9	,04	25	0,3	,3	29	2,9	,04	25	0,3	25	2,5	,03	21	0,3						
Емпатія	26	3,4	,03	22	-1,4	,04	22	-1,4	,04	17	-2,3	,03	17	-2,3	,03	17	-2,3					
Емоційна дистанція	17	-3,9	,06	17	1,4	,03	17	1,4	,03	24	6,5	,01	24	6,5	,01	24	6,5					
Співробітництво	27	3,5	,03	24	1,4	,03	24	1,4	,03	26	6,5	,01	26	6,5	,01	26	6,5					
Прийняття рішення	22	4,1	,03	26	6,5	,01	26	6,5	,01	7,0	1,1	,03	7,0	1,1	,03	7,0	1,1					
Конфліктність	8,8	0,2	,05	7,0	1,1	,03	7,0	1,1	,03	28	3,9	,02	28	3,9	,02	28	3,9					
Заохочення автономії	22	0,4	,7	28	3,9	,02	28	3,9	,02	17	-4,3	,03	17	-4,3	,03	17	-4,3					
Вимогливість	25	3,4	,04	17	-4,3	,03	17	-4,3	,03	17	-4,7	,03	17	-4,7	,03	17	-4,7					
Моніторинг	23	-1,3	,27	17	-4,7	,03	17	-4,7	,03	15	4,4	,01	15	4,4	,01	15	4,4					
Контроль	26	3,5	,01	15	4,4	,01	15	4,4	,01	21	2,0	,05	21	2,0	,05	21	2,0					
Авторитарність	15	-4,9	,03	21	2,0	,05	21	2,0	,05	12	0,6	,4	12	0,6	,4	12	0,6					
Заохочення	17	4,5	,04	12	0,6	,4	12	0,6	,4	7,3	1,2	,05	7,3	1,2	,05	7,3	1,2					
Покарання	9,9	2,1	,3	7,3	1,2	,05	7,3	1,2	,05	18	1,0	,05	18	1,0	,05	18	1,0					
Непослідовність	15	-4,9	,03	18	1,0	,05	18	1,0	,05	38	-5,2	,01	38	-5,2	,01	38	-5,2					
Невпевненість	19	0,6	,04	38	-5,2	,01	38	-5,2	,01	24	1,2	,04	24	1,2	,04	24	1,2					
Задоволення потреб	26	3,2	,06	24	1,2	,04	24	1,2	,04	15	-1,1	,04	15	-1,1	,04	15	-1,1					
Неадекватність	16	-1,5	,03	15	-1,1	,04	15	-1,1	,04	7,2	3,2	,03	7,2	3,2	,03	7,2	3,2					
Стосунки з чоловіком / жінкою/дружиною	9,3	2,2	,03	7,2	3,2	,03	7,2	3,2	,03	12	0,4	,4	12	0,4	,4	12	0,4					
Задоволеність стосунками	14	2,6	,05	12	0,4	,4	12	0,4	,4	21	-1,0	,3	21	-1,0	,3	21	-1,0					
Ціннісні орієнтації	22	1,1	,87	21	-1,0	,3	21	-1,0	,3													

У цілому, результати впровадження комплексної соціально-психологічної програми корекції проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів підтвердили доцільність та ефективність формувальних заходів та довели можливість її використання для усвідомлення, уникнення та подолання різноманітних адиктивних форм поведінки.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове розв'язання проблеми визначення соціально-психологічних особливостей проявів адикції та їх корекції у підлітків з сімей трудових мігрантів і зроблено такі висновки.

1. Теоретико-методологічний аналіз сучасних наукових підходів до вивчення проблеми адиктивної поведінки підлітків з сімей трудових мігрантів показав, що від'їзд одного чи обох батьків з метою трудової міграції негативно впливає на дитину та проявляється у різнопланових соціально-психологічних проблемах. Болісні події життя підлітка, почуття покинутості та відсутність близького спілкування з батьками викликають нестримне бажання миттєвого їх усунення та досягнення задоволення шляхом аутодеструктивної дії, що з часом

може призводити до формування та фіксації адиктивних форм поведінки. Показано, що найбільш поширеними видами адиктивної поведінки у підлітків з сімей трудових мігрантів є вживання психоактивних речовин, ігрова залежність, формування технологічних залежностей, харчові порушення. Виокремлено головні перешкоди ефективній роботі з цією категорією підлітків, як-то: недостатність методичного забезпечення для фахівців, зокрема, психодіагностичного; відсутність досвіду роботи з дітьми трудових мігрантів та знань щодо соціально-психологічних особливостей й форм взаємодії з ними, а також нормативно-правової бази з цих питань, фінансового забезпечення такої діяльності.

2. З'ясовано, що соціально-психологічні особливості проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів пов'язані зі специфікою дитячо-батьківських стосунків. На підставі узагальнення даних кореляційного та факторного аналізу, встановлено, що при наявності у сімейному середовищі довірчих, відкритих стосунків, сприйняття як вікових, так і особистісних характеристик підлітка, у нього формується імунітет до формування адикцій. Наголошується, що при наявності негативних чи неповноцінних стосунків в сімейному середовищі у підлітків, зазвичай, формується адиктивна поведінка, проте у дітей з сімей трудових мігрантів така вірогідність значно зростає. Визначено, що до соціально-психологічних особливостей формування адиктивної поведінки підлітків з сімей трудових мігрантів належать також ступінь урбанізації та особливості перебування у шкільному середовищі, зокрема, тривожність та страх перевірки знань. Виявлено, що відсутність досвіду оволодіння власними емоціям на тлі нових цінностей та потреб є вкрай потужним чинником формування адикцій через випадкові та досить легкі способи подолання психотравмивної психічної напруги. Констатовано, що значну роль відіграє різнорівнева психопрофілактика адиктивної поведінки підлітків з сімей трудових мігрантів, а також її психологічна корекція, успішність якої визначається, насамперед, системною соціально-психологічною роботою з сім'єю.

3. Визначено соціально-психологічну типологію підлітків з адиктивною поведінкою з сімей трудових мігрантів: переважна орієнтація на задоволенні від оточення (залежність від друзів, референтної групи та розваг); сконцентрованість на усамітненні (віртуальне середовище, відпочинок та дромоманія). У підлітків, батьки яких не є трудовими мігрантами, встановлена наявність одного домінантного типу адикції та декількох ситуативних. Зокрема, домінантним виступив такий тип поведінки, як «рет»-залежність, детермінований проблемними взаєминами підлітків з батьками та складнощами у шкільному середовищі. Іншим видом адикції можна вважати ургентну, до якої тяжіє «залежність від гарних оцінок», а також спортивні захоплення. Ці види поведінки корелюють з механізмами психологічного захисту, проблемами стосунків в сімейному середовищі, акцентуаціями характеру, негативним ставленням загалом чи стосовно окремих аспектів шкільного середовища.

4. Розроблена комплексна соціально-психологічна програма корекції проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів, спрямована на отримання ними розширеного та ефективного досвіду з персоніфікованим підходом щодо

формування здатності долати випробовувані види напруги без адикторів. Запропонована соціально-психологічна програма була зосереджена на таких напрямках практичної психологічної діяльності, як вироблення у підлітків з сімей трудових мігрантів механізмів повноцінної компенсації сімейної депривації, набуття ними здатності до формування розширеного досвіду поведінкових реакцій та розуміння сутності життєвих ситуацій в основних аспектах, більш повне та адекватне сприйняття себе та своїх якостей у статичному та динамічному аспектах. У такий спосіб підліткам було надано зовнішні стимули практично-психологічного змісту, що забезпечили їх здатність повноцінно розвиватися за умови неповного забезпечення ресурсами сім'ї, проблемного бачення сутності шкільного соціального середовища та потенціалу деструктиву за безпосереднім впливом перебування у референтних групах однолітків. Доведено, що впровадження програми сприяло пропрацюванню афективної, когнітивної та соматичної сфер підлітків та надало їм можливість усвідомлення, уникнення і подолання проявів адикції у власній поведінці.

5. Визначено основні складові ефективної реалізації комплексної соціально-психологічної програми корекції проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів: *групова системно-сімейна корекція*, із задіянням психодинамічної сімейної психотерапії, основних засад гуманістичної психології та екзистенціалізму, теорії сімейних систем Боуена, структурованої сімейної терапії, комунікаційної моделі терапії; *когнітивно-поведінкова корекція*, спрямована на усвідомлення ситуацій, в яких підлітки найчастіше реалізують адиктивну поведінку, їх уникнення, ефективне подолання низки проблем і проблемних форм поведінки, що пов'язані з проявами адикції у поведінці; *тілесно-орієнтована корекція*, пов'язана з методами саморегуляції, спрямована на розпізнавання та усвідомлення напруги, регулювання стресових станів, надмірного рівня стресу та його тривалості.

Перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів поставленої проблеми. Перспективним вбачаємо вивчення впливу відсутності батьків, пов'язаної з трудовою міграцією, на формування адиктивної поведінки дітей у віковому і гендерному аспекті, що сприятиме розширенню та систематизації наукових знань у ракурсі вивчення проблеми дослідження.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях автора:

Статті у наукових фахових виданнях з психології:

1. Заверуха О.Я. Соціально-психологічні детермінанти проблеми психологічного сирітства дітей трудових мігрантів України / О.Я. Заверуха // Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Серія психологічна. – Львів : ЛьвДУВС, 2017. – Вип. 2. – С. 131 – 137.

2. Заверуха О.Я. Психологічні причини адиктивної поведінки підлітків батьків трудових мігрантів / О.Я. Заверуха // Теоретичні і прикладні проблеми

психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – № 1(45). – С. 127 – 134.

3. Заверуха О.Я. Психологічна корекція адикцій у поведінці підлітків з сімей трудових мігрантів через призму сучасних підходів / О.Я. Заверуха // Науковий збірник Херсонського державного університету. – Серія «Психологічні науки». – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – Вип. № 5 – С. 166 – 170.

4. Заверуха О.Я. Психологічні особливості корекційної роботи поведінки підлітків-адиктів з сімей трудових мігрантів / Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Серія психологічна. – Львів : ЛьвДУВС, 2018. – Вип. 2. – С. 48 – 56.

5. Заверуха О.Я. Експериментально-генетичний метод як ефективний засіб дослідження проблеми психокорекції підліткової адикції / О.Я. Заверуха // Філософські і психологічні науки : Вісник Прикарпатського університету. – Серія «Психологія». – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2019. – Вип. 22. – С. 11 – 18.

Статті у матеріалах науково-практичних конференцій та інші видання:

6. Заверуха О.Я. Актуальні аспекти вивчення проблеми адиктивної поведінки підлітків з сімей трудових мігрантів / О.Я. Заверуха // Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм», 23-24 січн. 2015 р., м. Сєвєродонецьк. – Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – С. 74 – 76.

7. Заверуха О.Я. Аналіз рівнів та особливостей проявів адикцій у підлітків з сімей трудових мігрантів / О.Я. Заверуха // Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри», 24-25 лист. 2016 р., м. Київ ; м. Сєвєродонецьк. – Сєвєродонецьк : Вид-во Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, 2016. – С. 101 – 103.

8. Заверуха О.Я. Загальний огляд щодо проблеми феномену психологічного сирітства дітей трудових мігрантів України / О.Я. Заверуха // Матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. «Психічне здоров'я особистості кризового суспільства», 20 жов. 2017 р., м. Львів. – Львів : ЛьвДУВС, 2017. – С. 123 – 127.

9. Заверуха О.Я. Психологічний супровід дітей батьків трудових мігрантів / О.Я. Заверуха // Інформаційно-комунікативні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи : зб. наук. праць / [за ред. М.М. Козяра, Н.Г. Ничкало]. – Львів : ЛДУ БЖД, 2017. – Вип. 5. – С. 111 – 116.

10. Заверуха О.Я. Основні напрямки роботи поліції щодо подолання проблем дітей трудових мігрантів / О.Я. Заверуха // Матеріали Круглого столу «Сучасні стратегії та перспективи оптимізації взаємодії поліції і населення в соціумі», 23 лист. 2017 р., м. Львів. – Львів : ЛьвДУВС, 2017. – С. 25 – 27.

11. Заверуха О.Я. Психологічний вплив соціально-освітнього середовища у процесі виховання дітей трудових мігрантів / Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський,

психологічний та соціальний виміри», 25-26 груд. 2017 р., м. Сєвєродонецьк. – Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. Даля, 2017. – С. 42 – 44.

12. Заверуха О.Я. Деякі аспекти психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів в межах освітнього закладу / О.Я. Заверуха // Матеріали II Міжнар. практ. конф. «Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень», 21 берез. 2018 р., м. Переяслав-Хмельницький / [відп. ред. О.В. Дробот]. – Переяслав-Хмельницький : ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – К. : Талком, 2018. – С. 118 – 121.

13. Заверуха О.Я. Теоретичний аналіз детермінант адикцій підлітків з сімей трудових мігрантів / О.Я. Заверуха // Інсайт : зб. наук. праць студентів, аспірантів та молодих вчених / [ред. кол. І.С. Попович, С.І. Бабатіна, І.Р. Крупник та ін.]. – Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів та студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості», 18-19 квіт. 2018, м. Херсон. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – С. 91 – 93.

14. Заверуха О.Я. EMDR як один із сучасних психотерапевтичних методів корекції поведінкових відхилень підлітків з сімей трудових мігрантів / О.Я. Заверуха // Матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. «Психічне здоров'я особистості кризового суспільства», 19 жовт. 2018 р., м. Львів. – Львів : ЛьвДУВС, 2018. – С. 153 – 156.

15. Заверуха О.Я. Методологічна основа роботи психолога з поведінковими адикціями підлітків батьків трудових мігрантів / О.Я. Заверуха // Матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. «Психологія людини: свідомість і реальність», 30-31 жовт. 2018 р., м. Ніжин / за ред. М.В. Папучі. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – С. 65 – 67.

16. Заверуха О.Я. Психологічні аспекти девіантної поведінки дітей та підлітків батьків трудових мігрантів / О.Я. Заверуха // Матеріали XV наук.-практ. конф. з проблем вищої освіти (з міжнар. участю) «Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства», 16-17 лист. 2018 р., м. Сєвєродонецьк. – Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – С. 100 – 104.

17. Заверуха О.Я. Арт-терапевтичні методики як інструмент діагностики та корекції адиктивної поведінки підлітків / О.Я. Заверуха // Матеріали круглого столу «Соціально-психологічні засади неконфліктної взаємодії між поліцією і населенням в соціумі», 22 лист. 2018 р., м. Львів / [упор.: О.С. Колосович, М.П. Козирєв]. – Львів : ЛьвДУВС, 2018. – С. 73 – 75.

18. Заверуха О.Я. Соціально-психологічні підходи до визначення норми, патології та девіацій поведінки у процесі психокорекційної роботи з підлітками / О.Я. Заверуха // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування», 21-22 груд. 2018 р., м. Львів. – Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2018. – Ч. 1. – С. 13 – 14.

19. Заверуха О.Я. Обґрунтування методології дослідження проблеми адикцій у підлітків / О.Я. Заверуха // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук», 15-16 лют.

2019 р., м. Одеса. – Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2019. – Ч. 1. – С. 9 – 12.

20. Заверуха О.Я. План проведення констатувального дослідження проблеми формування адикцій у підлітків батьків трудових мігрантів / О.Я. Заверуха // Матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. «Особистість в екстремальних умовах», 17 трав. 2019 р., м. Львів. – Львів : Вид-во ЛДУ БЖД, 2019. – С. 78 – 80.

21. Заверуха О.Я. Поняття норми та відхилення через призму узалеженої поведінки / О.Я. Заверуха // Матеріали ІV Всеукр. наук.-практ. конф. «Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві», 18 жовт. 2019 р., м. Львів / [уклад. З.Р. Кісіль]. – Львів : ЛьвДУВС, 2019. – С. 101 – 104.

22. Заверуха О.Я. Організація констатувального експерименту з визначення рівня та особливостей адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів / О. Я. Заверуха // Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання здоров'язбереження у координатах сучасних парадигм», 28-29 лист. 2019 р., м. Северодонецьк. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. – С. 60 – 64.

23. Заверуха О.Я. Методологічно-процесуальне підґрунтя констатуючо-експериментального дослідження адиктивної поведінки підлітків з сімей трудових мігрантів / О.Я. Заверуха // Матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри», 5-6 груд. 2019 р., м. Северодонецьк. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. – С. 96 – 98.

АНОТАЦІЇ

Заверуха О.Я. Соціально-психологічні особливості проявів адикції та їх корекція у підлітків з сімей трудових мігрантів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України. – Северодонецьк, 2020.

Дисертацію присвячено визначенню особливостей соціально-психологічних проявів адикції та їх корекції у підлітків з сімей трудових мігрантів.

Узагальнено та систематизовано поведінкові патерни та психогенезу проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів. Виокремлено соціально-психологічні особливості проявів адикції та їх корекції у підлітків з сімей трудових мігрантів. Визначено соціально-психологічну типологію підлітків з адиктивною поведінкою з сімей трудових мігрантів.

Розкрито концептуальні засади комплексної соціально-психологічної програми корекції проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів, ефективність якої забезпечена принципами її побудови та функціонування і спрямованої на виробітку механізмів повноцінної компенсації сімейної депривації, набуття здатності до формування розширеного досвіду поведінкових реакцій у

різних життєвих ситуаціях, більш повне та адекватне сприйняття себе та своїх якостей у статичному та динамічному аспектах.

Визначено основні складові ефективної реалізації комплексної соціально-психологічної програми корекції проявів адикції у підлітків з сімей трудових мігрантів із задіянням методів системної сімейної психотерапії для роботи в групах, когнітивно-поведінкового та тілесно-орієнтованого підходів.

Ключові слова: *підлітки, трудові мігранти, сім'ї трудових мігрантів, адикції, адиктивна поведінка, психокорекція.*

Заверуха О.Я. Социально-психологические особенности проявлений аддикции и их коррекция у подростков из семей трудовых мигрантов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.05 – социальная психология; психология социальной работы. – Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля МОН Украины. – Северодонецк, 2020.

Диссертация посвящена определению особенностей социально-психологических проявлений аддикции и их коррекции у подростков из семей трудовых мигрантов.

Обобщены и систематизированы поведенческие паттерны и психогенез проявлений аддикции в поведении подростков из семей трудовых мигрантов. Показано, что наиболее распространенными видами аддиктивного поведения у подростков из семей трудовых мигрантов является употребление психоактивных веществ, игровая зависимость, формирование технологических зависимостей, пищевые нарушения.

Выделены социально-психологические особенности проявлений аддикции и их коррекции у подростков из семей трудовых мигрантов. Установлено, что социально-психологические особенности проявлений аддикции у подростков из семей трудовых мигрантов связаны со спецификой детско-родительских отношений. На основании обобщения данных корреляционного и факторного анализов, установлено, что при наличии в семейной среде доверительных, открытых отношений, восприятия как возрастных, так и личностных характеристик подростка, у него формируется иммунитет к формированию аддикций. Определена социально-психологическая типология подростков с аддиктивным поведением из семей трудовых мигрантов: преимущественная ориентация на удовольствии от окружения (зависимость от друзей, референтной группы и развлечений); концентрированность на уединении (виртуальную среду, отдых и дромоманию).

Раскрыты концептуальные основы комплексной социально-психологической программы коррекции проявлений аддикции у подростков из семей трудовых мигрантов, эффективность которой обеспечена принципами ее построения и функционирования, направленной на выработку механизмов полноценной компенсации семейной депривации, приобретение способности к формированию расширенного опыта поведенческих реакций в различных

жизненных ситуациях, более полное и адекватное восприятие себя и своих качеств в статическом и динамическом аспектах. Доказано, что внедрение программы способствовало проработке аффективной, когнитивной и соматической сфер подростков и предоставило им возможность осознания, избегания и преодоления проявлений аддикции в поведении.

Определены основные составляющие эффективной реализации комплексной социально-психологической программы коррекции проявлений аддикции у подростков из семей трудовых мигрантов с использованием методов системной семейной психотерапии для работы в группах, когнитивно-поведенческого и телесно-ориентированного подходов.

Ключевые слова: *подростки, трудовые мигранты, семьи трудовых мигрантов, аддикции, аддиктивное поведение, психокоррекция.*

Zaverukha O.Ya. Socio-psychological characteristics of manifestations of addiction and their correction among adolescents from families of labour migrants.

– The manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of psychological sciences, speciality 19.00.05 – social psychology, psychology of social work. – Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University Ministry of Education of Ukraine. – Severodonetsk, 2020.

The dissertation is devoted to determining the features of social and psychological manifestations of addiction and its correction in adolescents from families of migrant workers.

Behavioral patterns and psychogenesis of addiction manifestations in adolescents from migrant families are generalized and systematized. The socio-psychological features of addiction manifestations and their correction in adolescents from the families of migrant workers are highlighted. The socio-psychological typology of adolescents with addictive behavior from migrant families is determined.

The conceptual bases of the complex social and psychological program of correction of manifestations of addiction in teenagers from families of labor migrants are revealed. full and adequate perception of oneself and their qualities in static and dynamic aspects.

The main components of effective implementation of a comprehensive socio-psychological program of correction of manifestations of addiction in adolescents from families of labor migrants using methods of systemic family psychotherapy for group work, cognitive-behavioral and body-oriented approaches are identified.

Key words: *adolescents, labor migrants, families of labor migrants, addictions, addictive behavior, psycho-correction.*

Підписано до друку 12.02.2020 р.
ф. 60х90/16, ум. др. арк. 0,9
Зам. 12/02/20-015, накл. 100 пр.
Друкарня Прінт Квік
м. Київ, вул. Леонтовича 9, оф. 65
т. (044) 235-0009, 235-7528
printquick@ukr.net